

Frigyesi Niran Judit
Az ősök földje, ahonnan
számúztuk magunkat

Gondolatok Forgách András könyve olvasása közben

(Élő kötet nem marad, Jelenkor, 2015)

Amikor befejeztem Forgách András könyvét, ismét kinyitottam az első oldalon, és elolvastam még egyszer. Majd elolvastam kétszer, háromszor, nem is tudom, hányszor. Most, hogy némi szünet után ismét a felütöttem, úgy érzem, a magyar irodalom egyik legszebb, legszemélyesebb könyvét tartom a kezemben. A történetet elbeszélő narrátor a „szemünk előtt”, a szöveget néha szinte kilökve magából emlékezik, gondolkodik, rejtőzik, csal és hiteget azért, hogy kibújjon abból a pokolból, amibe belekerült: kételkedik, ítélkezik, téved, szégyelli magát, bosszankodik, ingerült lesz, ordít és sír.

1.
 A NARRÁTOR (ANDRÁS)
 ÉS A REGÉNY

Vivian Gornick *The situation and the story – the art of personal narrative* című könyvében azt fejtegeti, hogy egy önéletrajzi írás valódi története a narrátor érzelmi életének története. Egy könyv története nem a felszínen történésnek tűnő eseményekből áll (amit cselekménynek hívunk). A cselekmény csak a körülmény: „situation”. Az igazi történet („story”) az a lelki folyamat, ahogy ezt a narrátor megéli. A narrátort nem szabad a valóságban létező íróval összevetészenünk. A narrátor olyan képzeletbeli személy, akit az író valós önmagából ennek a történetnek az elmondása kedvéért formált, az író személyiségéből kikristályosított, szublimált egyéniség. Ezt az egyéniséget a történet érzelmi átélése hívja elő. Ez a képzeletbeli narrátor-személyiség őszinte és valóságos abban az értelemben, hogy a történet az író által átélt érzelmi világból jött létre, viszont ugyanakkor a képzelet szüleménye abban az értelemben, hogy ilyen formában a valóságban nem létezik. Gornick szerint a memoáriró legfontosabb

és egyben legnehezebb feladata az író valóságos személyiségéből megalkotni a történet által előhívott narrátort – ez csak nagyon keveseknek sikerül.

Forgách Andrásnak sikerült. Könyve mestermű a szó minden értelmében: irodalmi virtuozitás, kegyetlenül pontos tényfeltárás, megrázó poézis és világotuzás az érzelmek tájain a dühtől a kétségbeesésen át a humorig és az ironiáig, és ami a legmegrázóbb: bizonyos szempontból kudarc is. Írója (ahogy ezt több helyen is kijelenti magáról) hangulatember. A hangulati és stílári változatosság a könyv vívmánya. Ki ne válna hangulatemberré, amikor felfedezi, hogy édesanyja, akiben a végsőkig bízott, III/I-es hálózati személy, ún. titkos munkatárs volt? Ki ne vergődne ilyen felfedezés után ellentétes érzelmek hálójában? Ezt a vergődést megírni óriási bátorság.

A könyv elején megjelenő stílust úgy hívnám: rejtőzködés. A szerző úgy tesz, mintha regényt írna, pontosabban, mintha ő olyan írói magaslatokon állna, hogy ebből a témából jópofa, szórakoztató, formás regényt tudna alkotni. Talán egyedül vagyok ezzel: nekem akkor eredtek el a könnyeim, amikor az első oldalt olvastam. Nem a tartalom miatt, hanem mert annyira világos, hogy itt az „író ír”, hogy szántsándékkal hazudik (érzelmileg), hogy rejtőzködik, álarc mögé bújjik. Úgy tesz, mintha ő ezt a témát szépen elő tudná vezetni, a szórakoztató regény stílusában. De bár napfényes, pontosabban, téli napfényes és hópolyhektől sziporkázó békés és romantikus tájban járunk, érezzük, hogy ez aknamező, ezt nem ússzuk meg, előbb-utóbb felrobbanunk:

„A találkozóra Pápainé pontosan érkezett. Az urak késtek egy negyedórácskát, ami miatt azután többször is a legalázatosabban bocsánatot

kértek, majd virágcsokorral köszöntötték Pápainét 60. születésnapja alkalmából. Mindez a Batthyány téren történt. Az urak még sűrűn mentegőztek, de Pápainé már türelmetlen mozdulattal elhessentett minden további fölösleges szót, és bájosan lefegyverző mosolyával, félreismerhetetlen akcentusával, hangjának éneklő dallamával, amely csak fokozta a kijelentés báját, annyit mondott a szállingózó hóesésben, melyről egyébként a jelentés elfelejtett megemlékezni: »Ez legyen a legnagyobb probléma, uraim«, pontosabban azt mondta: »elvtársak«, de most az elbeszélés komolyságának érdekében maradjunk az »uraim« kifejezésnél, ami mégiscsak hívebben tükrözi a férfiak egy gyönyörű virágcsokor kíséretében elhangzott gáláns bókját.”

És így tovább. Az olvasó nem tudja, mit gondoljon, pontosabban nagyon is tudja: valami nincs rendben. A gazemberek, az író anyjának kínzói nem „negyedórát” késnek, hanem egy „negyedórácskát”, ami teljesen más idő- és hangulatdimenzió, mint a puritán negyedóra. Anyja kínzói kellemetes lovagok, akik a „legalázatosabban bocsánatot kérnek” és „sűrűn mentegőznek” (ki beszélt így a XX. század második felében?), míg az anya, a főhős, „elhessent minden további fölösleges szót”. Igen, így: „elhessent”, mint egy Krúdyból kilépett úri hölgyecske, és teszi ezt „bájosan lefegyverző mosolyával”, „hangjának éneklő dallamával”, mert ugyebár, semmiség neki ez a találkozás. És ne felejtjük: nem szimpla hétköznapi hóesés, hanem *szállingózó* hóesés veszi körül ebben az idilli szcénában „a férfiak egy gyönyörű virágcsokor kíséretében elhangzott gáláns bókját.”

Az olvasó (én legalábbis) azt kérdezi: hogy merészelsz, hogy van képed erről a szenvedésről így írni!? De éppen ez az. Éppen ez a paródia, ez a háborzongató békebeli jelenet és nyelv, amely csaknem egy Krúdy szerelmi novella kezdete lehetne, és az az olvasóban felgyülemelő, talán tudatosan meg sem fogalmazott enyhe hányinger és undor, amit ennek a stílusnak az olvasása kelt – éppen ez az érzelmi lényeg: az érzelmi utazás első stációja. A narrátornak az írói virtuozitás mögé rejtőzése bujkálás, becsapás.

De valami mást is jelent mindez. Ahogy fokozatosan megértjük a könyvből, sőt ezt az író dokumentumokkal később majd hosszan, már csaknem történelmi részletességgel illusztrálja, ez a stílus része volt annak a rendőri technikának, amit akkoriban a titkosszolgálat embereinél alkalmaztak, és amelyet tőlük megköveteltek. Kellemes és megnyerő viselkedés.

Sokszoros üzenete van ennek a stílusnak. Az író bujkálása és ennek a bujkálásnak a paródiája. Az adatszerzés stílusának bemutatása és ennek paródiája. És még valami: a narrátor önmagával szembeni iróniája. Mintha az író azt üzenné: én bármit, ezt is, az anyám szenvedését és az én megdöbbenésemet is, meg tudom kecsesen, kellemetesen és szórakoztatóan írni. A stílusgyakorlat nagymestere vagyok. Csakhogy, aki tud olvasni a sorok között (és ha az olvasó nem tud, akkor nem érdemelte ki, hogy ilyen fonák és szürreális témáról olvasson), tudja: e mögött az álarc mögött szégyen és kegyetlen, fájó önironia rejtőzik. Mintha az író maga is azt mondaná: „ki vagyok én, hogy ilyen prima olvasmányt kovácsolok *ebből?*”

Közben már robbannak az aknák. Hogy ez mégsem Krúdy-féle szerelmi história, megtudjuk például, amikor azt olvassuk, hogy erről a kellemetes kávézásról jelentés készül, és ott ékeskedik a 10. oldalon az első lábjegyzet, amelyet később majd egy tucat további lábjegyzet követ. Ezek a lábjegyzetek mintha görbe tükörként funkcionálnának: idézetek a főszövegben regényként megírt eseményről szóló, a Pápainé aktacsomagban tárolt, rendőri jelentésből. Gyönyörű, hogy ezek a dokumentumokat más betűtípussal szedték, és írógéppel írt szöveg hangulatát keltik. Mintha nem is tartoznának a szöveghez, mintha az író csak úgy mellékesen jegyezne meg: „egyébként mindez tényleg megtörtént.”

Számomra azonban a legnagyobb repedést a bájos stíluson a fejezet utolsó mondata ütötte: „Pápainé, selyemsálát megkötvé a nyakán, a szállingózó hóban jól begombolva kabátját, kötött sapkáját szorosan a homlokába húzva, gyalog indult el a Batthyány utca enyhe kaptatóján a Moszkva tér, illetve a Rózsa Ferenc Veteránotthon felé, ahol parányi közös szobájukban őrült férje várt reá, a hajdani Pápai, görbedt háttal az ajtóban állva, balsejtelmektől gyötörve, eszelősen reszketve az aggodalomtól.” A narrátor kézen fogja az olvasót, és egyetlen mondatban elvezeti a szállingózó hóesés pasztellvilágából az egyszobás lakás nyomorúságos realitásán keresztül az őrütség tragédiáig.

Ez a mondat, amely megjárja az utat az álkrúdys, álzilahys stílustól a tragédiáig, mintha összefoglalása lenne az egész könyv vonalának. A kezdeti stílusok fokról fokra omlanak le, mintegy lekopnak a narrátorról, darabokra törnek. A következő fejezet („A Kísérlet”) új hangot üt meg. Ez is regényszerű, de félelmetesebb, néha már Kafkára emlékeztető stílust használ (ami az író legutóbbi könyvét, a *Valami fiatal szélbámost* juttatja eszünkbe). A gondolatok és a mondatok labirintussá szövődnek, cél nélkül kanyarognak, kifordulnak önmagukból, míg-

nem minden örült gondolat és annak az ellenkezője is egyszerre lehetségessé és szürreálissá válik:

„...mindettől függetlenül volt egy olyan, talán megalapozatlan érzésük, hogy megfigyelik őket, hogy ez a sürgés-forgás csak egy számukra rendezett színjáték, és a hosszúra nyúlt várakozás nem más, mint a megfigyelésükre szánt idő, mégha ezt a gondolatot el is hessentették maguktól, ki is nevették, mondván, a várakozás itt a dolgok rendes menete, azért hivatal egy hivatal. Azért csak felébredt bennük a halvány gyanú, amikor másodszer haladt el előttük egy kopaszodó fiatalember, és miközben úgy tettek, mintha kívül és felül állnának ezen az egészen, mégis gyökeret vert bennük ez a, magyarul nincs is rá jó kifejezés, *unheimlich* érzés, ez a kísérteties érzés, hogy az egész épület őket figyeli. De talán nem is figyelték őket, csak azt akarták, hogy úgy érezzék, figyelik őket.” (25–26. oldal)

Hátborzongató a fejezetben két helyen is pilléreként funkcionáló, példaszerűen felkutatott helytörténeti tanulmány, amely a szóban forgó helyszínnek (a Belügyminisztérium Rudas László utcai épülete) a történetét írja le. A magyar történelem egy évszázada dióhéjban. És hátborzongató az alezredes és a könyv egyik hőséne, a „kisebbik fiúnak” (aki egyébként, mint ezt az olvasó talán már kitálalta: a könyv írója) mesterien megírt beszélgetése, már amennyiben ezt a beszerzési akciót beszélgetésnek lehet nevezni.

Az ezt következő fejezet, az első rész harmadik fejezete, amely a könyv regényként megírt utolsó fejezete is, öt alfejezetre tagolódik. Az író itt mintha megtorpanna, mintha nem volna erre a történetre alkalmas stílusgyakorlata. Hogyan is lehetne, hiszen olyan eseményt beszél el, amelyet az író máig sem volt képes teljesen feldolgozni. Az író ott volt, az esemény az ő lakásában történt, pontosan emlékszik a körülményekre. De csak most, évtizedek múltán érti meg, hideg rendőri aktákból, hogy a lakása, amit mit sem sejtve átengedett néhány órára édesanyjának, egy rendőri akció színhelyévé vált, és így ő játékos és áldozata lett egy kettős árulásnak: a rendőrség cinikus hazugságának az anyja felé és az anyjának kétségbeesett, félálomszerű automatizmusban végrehajtott árulásának, melynek során elárulta fiát és fia barátját.

E fejezet negyedik alfejezetében leomlik a regényszerű, mesélő stílus. Az írónak még éppen annyi ereje van, hogy befejezze a történetet. Kénytelen, hiszen nem lehet elvarratlanul hagyni ez a szál: anyja árulását ki kell egyensúlyozni az utol-

só, az ötödik alfejezetben leírt beszélgetéssel a rendszertől eltávolodott gyerekei védelmében. Azonban a fejezet csúcspontja az előző, a negyedik alfejezet (86–89. oldal). Mielőtt azonban erről írnék, szólnom kell a könyv főhőséről: a III/I-es hálózati személyről, az író anyjáról.

2.

VERSEK: BRURIA ÉS ANDRÁS

Ez a könyv egy kicsit az én családom története is, mivel Forgách Andrással harmad-unokatestvérek vagyunk. Édesapjára, „Marci”-ra jól emlékszem, és Bruria gyerekkorom kitörölhetetlen élménye. Emlékszem egy vendégségre (talán az Attila úton?). Mi, gyerekek az egyik szobában játszottunk, míg a felnőttek a másikban vitakoztak. Valami társasjátékot játszhattunk, talán Monopolyt. Körülültük a földön a táblát, dobtunk, és mozgattuk a bábukat. A feszültség a másik szobában azonban olyan nagy volt, hogy nem tudtam a játékra figyelni. Fölálltam, kockáztatva, hogy elmozdítják a bábuimat, és a félig nyitott ajtóhoz mentem, leselkedtem. Apámat láttam a díványon kuporogva és Bruriát, amint a szobában fel-alá járkálva ordít az apámra. Apám mintha folyton mondani készült volna valamit, de Bruria nem hagyta, csak ordított és ordított. Ma is fülemben cseng éles hangja, különös akcentusa, lendületes járása és lobogó, vörös haja (amiről csak később tudtam meg, hogy festett).

Sosem láttam még, hogy valaki ilyen szenvedélyvel veszekedett volna. Nálunk odahaza is voltak veszekedések, de azok, mint a nyári zivatar – jöttek és mentek. Ez más volt: cunami, amely mindent magával ragad. Bruria mintha nem is apámmal vitakozott volna. Mint oroszán a ketrecében, föl-le járkálva, lobogó hajjal, valami gigantikus láthatatlan ellenséggel küzdött életre-halálra. Sokkal nagyobb dolgról volt itt szó, mint politikáról.

A találkozásról hazafelé menet apám csendesen ennyit mondott: „Ide nem jövünk többet.” Azt hittem, megszakad a szívem. A Forgács gyerekeket a legcsodálatosabb lényeknek tartottam, Zsuzsát, gyönyörű hajával, szinte istenítettem, és el nem tudtam képzelni, hogyan tovább, ha ők nem lesznek számomra. Tulajdonképpen Bruriát sem akartam elveszíteni, talán a titok miatt, amit úgy éreztem, meg kell fejtenem: kivel viaskodik? De félttem tőle, mert éreztem azt a számomra máig félelmetes dolgot, amire az író a szöveg folyamán többször utal, és kimond a könyv csaknem mértani közepén elhelyezkedő versben (143–144):

A lényeg persze az hogy ne sikerüljön
Az észérvekkel bátran szembenézni
Köpní bármilyen figyelmeztetésre
Azt tenni amit a szívünk diktál
Igazán egy romantikus koncept
Egy forradalmár nem gondolkodik
Megy és teszi amit a szíve diktál

Rohan előre megmenteni a világot
S a szív helyén
Üvegszilánk rozsdás szögesdrótgubanc
Ha nincsen bűn keressük meg a bűnt

Apám nem bírta elviselni ezt a „romantikus konceptet”. Úgy lett, ahogy akarta, a Forgácsok és közünk sok évig alig volt kapcsolat.

Bruria apjára, Mordehai Avi-Saulra is emlékszem. Első gimnazista voltam, amikor egyik budapesti látogatása idején szüleimmel meglátogattuk az Andrassy út egyik mellékutcájában egy a párthű külföldi látogatók számára fenntartott épületben. Akkoriban sokat olvastam Thomas Mannt, és óriási hatással volt rám, hogy ő Thomas Mann műveit fordítja héberre. Politikáról nem beszéltünk, legalábbis nem emlékszem, Thomas Mannról volt szó, és a német, a magyar és a héber nyelv eltérő hangulatáról. Úgy emlékszem rá, mint az egyik legkulturáltabb és legérdekesebb emberre, akivel valaha is találkoztam.

Bármily gyönyörű írásokat olvastam később Bruriáról (köztük Forgács Zsuzsa megrendítő novelláját: *Hívjátok anyát*), a gyermeki emléket nem lehetett kitorölni, az irtózást Bruria örületétől: „ha nincsen bűn, keressük meg a bűnt”. E könyv első részének negyedik fejezete („Befejezi tevékenységét”) megváltoztatta ezt a képet. E fejezet olvasása közben, most először, elsirattam Bruriát.

A könyv lelke e fejezet második része: Bruria versei. Ez a néhány oldal hitelesít minden mást, ez az aranyfedezet (105–115. oldalak). A versek azt nem sugallják, hogy Bruria kommunizmusba vetett hite megingott volna. Valami más, ennél sokkal mélyebb dolog rendült meg. A világ, az egész világ rendült meg. Eltűnt a fény és a sötétség egyensúlya, az élet logikája, az ok és az okozat. Minden összegubancolódott, az én és az ők, a hóhér és az elítélt, a hídról magát a vízbe vető öngyilkos és híd pillére:

és karcsún
feketén épp elsétá
ltak mellettem,
és a két hídfő a folyó
közepén
a mélybe
zuhant.

E versek az elhagyatottság és az elidegenedés kiáltásai, egy csapzott, elfáradt, csapdába esett, a menekülésről már rég lemondott madár vergődése, egy ember szembogara, amint belepillant a halál feketeségébe:

Virít a halál virága
Feketesége szikrázik a fényben
...
Szikkadó szellemem minden szippantással
Egyedül készül fel a semmihez vezető útra.

Nyelvileg is szép. Nemcsak a könyv hátoldalán is megjelenő *Hóhér* című vers, mindegyik vers szép, erős és esetlenségében is tökéletes, illetve éppen az esetlenség és az abban szinte véletlenül felbukkanó nyelvi bravúr az, amely miatt tökéletes, vagyis: igaz. Ez volt Bruria igazsága: a szárnyaszegett tökéletesség. Önmaga rabja volt, ő volt a pók, saját maga köré szötte a pókhálót, ez a szövögetés maradt számára az életet helyettesítendő központi cselekvésvonal, ez adott neki erőt és életet, és közben megölte.

Bruria versei nélkül nincs könyv. Pontosabban: nélkülük a könyv csak a narrátorról szól, és a főhőst homályban hagyja. Ezeknek a verseknek a megjelenése a könyv közepén, magyarázat és reflexió nélkül, mintha a Talmud technikájából lett volna ellesve. Olyan, mint az a kérdés a Talmudban, amely sok-sok egymásba fűződő kérdés után felvet egy látszólag oda nem illő kérdést, amely megválaszolatlanul marad, mert megválaszolhatatlan, de megválaszolatlanágában mindent megmagyaráz, és új megvilágításba helyez.

A Bruria verseit tartalmazó negyedik fejezettel a könyv első része, a voltaképpeni regény véget ért. A következő fejezet „Bruria és Marcell” öt vers-novella (*Aphrodité, Marcell, Bruria*, és még egyszer: *Bruria* és még egyszer: *Bruria*). E versekben András töredékszerű képekben emlékezik szüleire, olyan eseményekre, melyeket az életükről meséltek, vagy amelyeket együtt éltek át. Versre verssel felel, Bruriára a sajátjával.

Mindegyik vers gyönyörű, mindegyik másképp és másért. (Karinthy írt ehhez hasonló vers-novellákat; ez a műfaj akkor szinte teljesen ismeretlen volt a magyar irodalomban). A lábjegyzetek valószínűleg mesterművek, zeneileg ellenpontozva a főszöveget, azt kiegészítve, elmélyítve, annak ellentmondva, vagy hátborzongató precizitással az önmagában nem teljes történet végét illetően a halálba mutatva. Tele vannak ezek a szövegek olyan értelmetlen foszlányokkal, látszólag összefüggéstelen asszociációkkal, amelyek, ha elgondolunkunk raj-

tuk, mélyebb jelentést kapnak: „Kifogott rajtuk megvolt a pénz” vagy „Az ősök földjére / Honnan számúzta magát / Valaki benézett a folyosóról”, „Az olló ott hevert még az asztalon és egy kettétört kenyér”, „Ne énekelj papa hülyének néznek”, „A Friedmann és tsa / Amit az üzlettárs kirabolt”, „És akkor sem úgy / És attól fogva főleg nem”.

Semmit nem lehet hozzátenni ezekhez a gyönyörű, csaknem szürreális emlékképekhez. Ha majd eljön egy kor, amikor a kommunizmus és Izrael témája nem lesz érdekes, ezek a versek akkor is megmaradnak: Bruria és András versei.

3.

A TRAGÉDIA:

„A ZSIDÓK,

HA ZSIDÓKNAK ÉRZIK MAGUKAT...”

A könyv nemcsak személyes vallomás, hanem történelmi és politikai dokumentum. Az utolsó részében („Még valami”) szinte tudományos igénnyel megírt elemzést olvashatunk a beszerzés módszeréről, eredeti dokumentumok felhasználásával, amelyeket az író hosszan idéz és elemez. A másik szál Bruria politikai véleményei, és ehhez kapcsolódva, az író reflexiói.

Bruria politikai állásfoglalását követve az olvasó (én legalább is) kétségbeesve vonszolja magát egyik botlatókötőtől a másikig. Itt van például a könyvben többször idézett félmondata: „a zsidók, ha zsidóknak érzik magukat (mert valószínűleg van egy ilyen érzés, igaz vagy hamis, de van)” (220. oldal). Helyettesítsük be: „a magyarok, ha magyaroknak érzik magukat (mert valószínűleg van egy ilyen érzés, igaz vagy hamis, de van)”. Hogyan néz ki az a magyar, aki magyarnak érzi magát, és az érzése igaz, és hogyan az, aki magyarnak érzi magát, de érzése hamis, és milyen bizottság fogja ezt kideríteni? Minek érezze magát egy szegény magyar, ha egyszer már magyar, és miért csak némely magyarnak van valószínűleg olyan érzése, hogy ő magyar? Ez a mondat mintha axiómának tekintené, hogy a magyar nép nem létezik, habár valószínűleg vannak olyanok, akik úgy érzik, mintha magyarok volnának, legyen ez az érzés igaz vagy hamis. Vagy talán ez a mondat csak magyarokat illetően volna abszurditás, zsidókról szólva rendben van?

Bruriával vitatkozni, ellentmondásaira rámutatni értelmetlen. Az olvasó hagyja magát behúzni a csőbe, mint ahogy én is: vitatkoznék Bruriával. Semmi értelme, mert ahogy ezt homályosan már gyerekkoromban megéreztem, Bruriánál nem ideológiáról és politikáról volt szó, hanem egy ember

önmagával, életének rettentő szörnyetegével folytatott élet-halál harcáról.

Nem az a tragédia, hogy besúgó vagy valami ilyesmi (pontosan: III/I-es hálózati személy, avagy titkos munkatárs) volt. Kényszerből tette, nem maga jelentkezett, és a versekből és a könyv más dokumentumaiból kiderül, hogy nem érezte magát jól ebben a szerepben (és egyébként gyatrán és tehetségtelenül csinálta). A tragédia az, hogy nem volt képes úrrá lenni azon, hogy ne váljon parttalan, egy ponton már kontrollálhatatlan, szinte hisztérikus félelemmé benne annak a lehetősége, hogy valakik őt Izraellel azonosíthatják, vagy ami még szörnyűbb, ha kiderülne, hogy önmagát ő is csak ilyenén módon azonosíthatja be ebben a korántsem tökéletes világban: Bruria, az izraeli, a szép zsidó nő.

Csakhogy Bruria tényleg „zsidónak érezte magát”, és csakis Izraelben volt otthon. Izraeltől elszakítva nem tudott létezni; Izrael nélkül kiszáradt, elhervadt, megfulladt.

Igen, III/I-es hálózati személy, ún. titkos munkatárs volt, de nem ez ölte meg, hanem a gyűlölet. Az, hogy a lelkében nyíló szeretetvirágot nap nap után letaposta, meggyilkolta, naponta önmagát gyilkolta: „Önmagamat kivégezni készültem...” Politikai gondolatai valamikor talán gondolatok voltak, és talán eredetileg nem is rosszak, bár egyoldalúak. A hetvenes évekre a politika már pusztán az öngyilkolás eszköze. A tiltott szeretetet csak a politikai igazság jelmezébe bújtatott, hisztériáig növelt gyűlölet volt képes kordában tartani: „a gondolat éles darda sziven szur...” Az anya felordít a fájdalomtól.

Az első rész regényírói bravúrjának színpada végleg leomlik a negyedik fejezetben („Befejezi vékenységét”), amelyben Bruria versei is találhatóak. A verseket mintegy bevezetve, a fejezet rendőri jelentésekkel kezdődik, amelyek most a főszövegbe kerülnek, és ezekhez az író, a könyvben most először egyes szám első személyben, lábjegyzetként reflexiókat fűz. Nem a rendőri jelentés írójához intézett durva szavak (tűnj a francba, szargubanc stb.) fogtak meg. Ennél sokkal erősebb és mélyebb, az olvasót a sírásig megrázó az, ahogy az író gyermeki hangon, rég halott anyjával vitatkozik:

„Na idefigyelj, anya, ezt most beszéljük meg. Hányszor mondtam neked ... Na hányszor? Se hányszor. Az nem én voltam. És ha mondtam is, tudtam, hogy hiába.” „Nem tudok semmiféle ‘rendezett viszonyokról’. ... Semmi más, csak a végtelen rendezetlenség, a káosz, mama, a rettentő, hideg úr és zűrzavar, mama, iszonyatos rendetlenség, és por, és harc, és rút viszály, és

testvérgyilkosság, és árulás, hazugságok hazugság hátán! Mama!"

Csaknem József Attila-i sorok ezek. Szenvedélyesek, igazak, egyszerűek, szinte versek. Nem véletlen, hogy József Attila valóban megjelenik: egy sor a *Töredékekből*, idézőjel nélkül, az oldal alján.

De hát voltaképpen mire vonatkozik a: „káosz ... a rettentő, hideg úr és zűrzavar, iszonyatos rendtelenség, ... testvérgyilkosság, és árulás, hazugságok hazugság hátán”? Az én olvasatomban nem arra, hogy Bruria titkos munkatárs volt, vagyis, remélem, nem arra, hanem Bruria szellemi hagyatékának egészére vonatkozik. Arra, hogy abból az iszonyatos érzelmi és ideológiai zűrzavarból, amely Bruria élete volt, senki, aki a közelébe került nem tudott, talán máig sem tudott kimászni. Itt mondódik ki, se előtte, se utána ebben a könyvben, csak egyedül itt, lábjegyzetben elrejtve, titokban, hátha így nem veszik észre, mert talán jobb volna, ha nem vennék észre.

Nem emlékszem, mikor olvastam utoljára olyan sorokat, amelyek ilyen közel vittek volna egy íróhoz, szinte testvéri közelségbe, mint ezek a lábjegyzetben elszuttogott, kétségbeesett szavak. Testvérgyilkosság és árulás, hazugságok hazugság hátán...

4. קהלת

Szabad volt-e megírni ezt a könyvet? Egy egész könyvet lehetne írni a kérdésre adható válaszokból, pontosabban a kérdés megválaszolhatatlanságáról, arról, mit tesz egy ilyen könyv az íróval, a szereplők emlékével, a családdal, az országokkal, a zsidósággal és még ki tudja, mi mindennel.

A jelenlegi magyar politikai légkörben a kommunista besúgó rendszer témája akaratlanul is segítő kezét nyújt a „kommunizmus = szörnyűség és elnyomás” *versus* „mai élet = szabadság és demokrácia” szimplifikáló ideológiájához. Ami a könyvben le van írva, azt tudnunk kell a legkisebb részletig. Olyan világot mutat be, amelyet nem lehet eléggé elítélni. De korunkban, amikor megint szlogenekkel manipuláló politikai közeg kezd kialakulni, talán nincs itt az ideje a múltat szidalmazó, és ezzel a ma problémáiról való elterelő műveletnek.

A könyv a קהלת (Kohelet, a Károlyi-bibliában Prédikátorok könyve) a dolgok idejét leíró híres felsorolásának 3.7 sorát idézi mottóként, azonban csak a sor második felét. A teljes sorpár így hangzik:

עת לקרוע ועת לתפור,
עת לחשות ועת לדבר.

Ideje a dolgok szétszaggatásának / széttépésének, és ideje a dolgok összevarrásának / összeforrasztásának

Ideje a hallgatásnak és ideje a szólásnak.

A Kohelet hetedik szakasza azt sugallja, hogy a dolgok etikai és morális volta nem önmagukban, hanem a közegükhöz és idejükhez való viszonyulásukban áll. Van azonban még egy érdekesség: minden időpár egy további párral együtt egy nagyobb párt alkot. Itt a szétszaggatás-összevarrás párja egységet formál a hallgatás-beszélés párjával. És felmerül a kérdés, vajon melyik melyikhez tartozik? Vajon a megszólalás szétszaggatás-e, vagy összevarrás? Vagy vannak olyan idők, amikor a szólás szétszaggatás, és vannak olyan idők, amikor összevarrás? Bárhogy is legyen, a szólás-hallgatás ideje nem ártatlan, nem önmagában való, hanem súlyos következményekkel jár: szétszaggat vagy összerak.

Vajon ideje van most a szólásnak? A könyv írója maga sem tudja. El kellett mondania a történetet, személyes okokból, de a kétely végigvonul a szövegen. És valahol a könyv középpontján (143. oldal) csodálatos egyszerűséggel ellenpontozza a könyv mottóját:

És valóban vannak helyzetek amelyekben nem lehet jó döntéseket hozni
Mint ez amikor írom ezt
Mint ahogyan írom ezt

5. EGY SZEMÉLYES ADALÉK: A KOR, A FORMA ÉS JELEK A VÍZEN

A könyv tele van ellentmondással, kudarccal, zűrzavarral, elvarratlan szállal és gondolattal, de éppen ez a megrendítő benne. A stílusa heterogén, és bátran vállalja ezt a heterogenitást. Több műfaj keveredéséből épül fel: regény, eredeti dokumentum és annak elemzése, vers, verspróza, prózavers, vallomás és memoár. Ezek a műfajok vagy stílusok egymással váltakoznak vagy egymásba olvadnak egy komplex drámai terv szerint.

Ehhez a formához személyes kapcsolat fűz. 2014-ben jelent meg a *Jelek a vízen* című könyvem, és a könyvet annak idején András mutatta be az Írók Boltjában. A *Jelek a vízen* ugyanezeket a műfajokat gyúrta össze drámai folyamattá, tudomásom szerint a magyar irodalomban először. Az én könyvem is „regényvel” indít (bár nem történelmi re-

génystílust, hanem személyes prózát használva), ott is ez a könyv leghosszabb része, a regényes elbeszélés ott is többször „felrobban”, míg el nem érkezik a végső széteséshez, amely versben és prózaversekben tör ki a könyv közepe felé. A szöveget végig átszövik a dokumentumok és dokumentum-idézetek, és a könyv vége az én esetemben is egy csaknem adalékként vagy reflexióként megírt, befejező személyes vallomás.

Nemcsak a forma, e két könyv témája is testvérkapcsolatban áll. Mindketten tiltott közegben mozgunk: András az értelmiségi ellenállás berkeiben forgolódott, én titkos imaházakban kutattam, magóra vettem és jegyzeteltem. A „beszervezés” volt számomra az a nagyon is közeli lehetőség, ami abban a környezetben szinte mindenkit utolért, és amitől én rettegettem. Abban a világban, amit a könyvben leírok, szinte mindenki, tehát a könyvem lényegében minden szereplője vagy besúgó, vagy besúgó volt. Aki még nem volt a rendőrségen, tudta, hogy csak percek kérdése. A Damoklész kardjaként fejem fölött lebegő beszervezéstől való félelmemben szöktem el Magyarországról 1980-ban. Ez a lépés az egész életemet megváltoztatta, elszakított a családomtól, és mérhetetlen fájdalmakat okozott. András könyvének ideje a nyolcvanas évekbe nyúlik vissza, és számomra igazolása annak a megérzésemnek, hogy bármikor lecsaphatott volna rám a kard, hogy volt alapja a félelmemnek, amely elűzött az országból.

6.

A FALAK LEOMLANAK ÉS LASSAN
ÉS CSENDESEN
BEKÚSZIK EGY NAPSUGÁR

A könyv utolsó fejezetének címe: „Még valami.” E fejezet vallomásszerű része szenvedélyes és a végsőkig menően, önmagát nem kímélően személyes. Mintha a konyhájában ülnénk, az író elmondja mi is volt ez, min ment ő át, mivel viaskodott és viaskodik. Kevés olyan írást olvastam, amely e könyv személyes prózájánál és verseinél precízebben, szebben és megrázóbban fejezné ki egy ember szembenézését az átértelmezett múlttal. Minden megváltozott, és egy kicsit, vagy talán nem is kicsit, minden elromlott. És mégis, mindvégig, a vallomás és az emlékezet minden sorából és minden szavából, szeretet és napsugár árad.

Befejezésül erről az egész könyvről végigvonuló napsugárról szeretnék beszélni.

Fény sugározza be már az első résznek az író lakásába való behatolást leíró harmadik fejezet ne-

gyedik alfejezetét, amelyet korábban említettem, mint az érzelmi folyamat első csúcspontját. Ez az alfejezet (86–89. oldalak) töri meg először hosszabban a stilizáló regényes stílust. Itt kezdődik a döbbenet, az iszony és a szégyen, a belső zokogás.

Már az első mondatok jelzik, hogy vége a kedélyességnek: „Ott áll a kádban, szikkadt húsú csontváz. Mozdulatai egy hátára esett pók kaszáló mozdulatai.” Nem fontos, hogy ne legyen szóismétlés, hogy elegáns legyen a nyelv. Ami fontos: a precizitás, ennek az elmétől elhagyatott, Parkinson-kórtól remegő, szerencsétlen apatestnek és az azzal foglalkozó fiú (az író) szenvedéseinek képszerűen pontos leírása.

De a borzalom ellenére a történet gyengéd, pasztellszínű, csodás képpel végződik, mintha azt sugallná, hogy az árulások, becsapások, örületek és nyomorúságok közben sosem tűnt el a szeretet napsugara: „Később kint ültek a kertben egy padon, nyakig bebugyolálva. Kisütött a decemberi nap, kicsit vacogtak még, mielőtt visszamentek volna kórterembe.”

Bár a negyedik fejezet apamosdató jelenete technikailag azért került be az anya árulását leíró hosszabb fejezetbe, mert az anya, hogy otthonából eltávolítsa, elküldte a fiát, hogy mosdassa meg beteg apját, mégis ez a könyv fordulópontja. A könyv első fejezetének korábban idézett utolsó mondata, amely az első repedés a mesemondó-regény stílusában, ebben a jelenetben teljesedik ki. Itt értjük meg igazán, hogy ennek a rendőrségi történetnek a hátterében egy beteg, tehetetlen és örült apa áll.

A napsugaras üldögélés az apamosdatás-jelenet végén és az ebből sugárzó szeretet viszont elsőképe a könyv végső üzenetének. A könyvet lezáró utolsó jelenetben gyerekek játszanak az udvaron, köztük természetesen a kisebbik fiú. Későre jár, anyjuk, vagyis Bruria kihajol az ablakon, és leszól a gyerekeknek, hívja őket haza. A fiú felnéz rá. Az e felnézést körülengő fény és szeretet zárja le a könyv írója számára élete e hosszú és nehéz szakaszát, a szomorú felfedezés dossziéját. Az utolsó mondat:

„Fölnézek rá, a mögüle szüremelő előszobai fényben látom derengeni a mosolyát.”

Ezután már csak egy rövid idézet következik a rendőri aktából, a könyv utolsó mondata, amely már nem igazán félelmetes, mert a szeretetet megtörni nem volt képes:

„Zárólap / A dossziét a mai napon 48 sor és 79 lapszámmal lezártam / Budapest 1985 december 10 / Dóra J. Fhdgy”

Azonban hosszú az út, amíg elérkezünk az előszobai fényben derengő mosolyhoz, és ahhoz az érzéshez, hogy lezárhatjuk, hogy vége, ennyi volt. Át kell vergődnünk az íróval a szégyen, a düh és a kétség ezernyi fokozatán, holott az író voltaképpen már eleve közli velünk, hogy fájdalmát nem fogjuk sosem megérteni: „Vannak dolgok, amiket csak akkor érthetünk meg, ha velünk történnek. Nincs semmi más mód kilesni őket.” (157. oldal) Az utolsó fejezet ezzel a kétellyel kezdődik, ami azt is sugallja, hogy amint mi nem érthetjük igazán az író fájdalmát, ő sem fogja soha megérteni anyját. A gondolatmenetet az író egész eddigi életének megkérdőjelezése zárja: „Minden gyanús lesz, főleg a szépség, minden közönséges lesz: a nagyvonalúság, a nagylelkűség, az áldozathozatal.” (160. oldal)

De nemcsak erről van szó. E néhány oldalnyi vallomás (157–160. oldalak) üzenete a végén megjelenő felsorolásban van, azoknak a dolgoknak a végtelenbe tűnő felsorolásában, amelyek most megváltoztak, de amelyek akkor, amikor történtek, jók voltak. A felsorolás szépsége, ahogy elvezet az élet egyszerű szeretet-megnyilvánulásain, csodákon és borzongató gyerekjátékokon keresztül a zenéhez és a csendhez, félreérthetetlenül sugallja: ez a jószág és boldogság nem tűnt el. Nem tűnhet el. Ezek a dolgok, amelyeknek mostantól kezdve mást kellene jelenteniük, talán beárnyékolódtak, talán mostantól egy csepp méreg is van bennük, de nem képesek teljesen mást jelenteni. Ahogy az olvasó olvassa a felsorolást, szinte elfelejti, hogy e végtelenbe tűnő mondat eleje azt mondta mindezekről a dolgokról, hogy nincsenek. Mikor olvassuk, a dolgok életre kelnek képzeletünkben, és szinte a bőrünkön érezzük, milyen öröm és boldogság volt mindez:

„Vannak olyan dolgok, amiket csak akkor érthetünk meg, ha velünk történik. Nincs semmi más mód kilesni őket. ... Az egyik ilyen esemény az anyánk halála. Az anya halála kozmikus esemény. ... Vagy ha egy szép napon ... kiderül, hogy az ember anyját beszervezték. ... Anyám ügynök vagy besúgó volt. Nem volt. De az volt. Nem. De. Na jó, nem besúgó, hanem kém volt. Nem igazi kém, de valami olyasmi. Egyik sem, hanem titkos munka-

társ, tm. Egy piti elnyomó apparátus parányi csavarja, utolsó fogaskereke. Az alkatrész, amely nem lehetett elég kicsi. És nem lehetett eléggé jelentéktelen. És minden pillanatot, amit együtt töltöttél ezzel a parányi csavarral és alkatrésszel, minden pillanatot, amit megéltél ezzel az fn. tm.-mel, megváltoztat egyetlen másik pillanatot. Mintha egyik percről a másikra megváltozhatnának a gravitáció törvényei. Lám, megváltozhatnak. De ez nem csak az együtt töltött pillanatokot változtatja meg. Védtelenül tesz, lemeztelenít minden más pillanatot is, megszünteti az azelőttet és az azután, fölszámolja egy család életének meghitt perceit, az első lépéseket, az első szavakat, a közös ízeket, a közös ünnepeket ... a gyerekes hazudozásokat, a kis csodákat, forró vízben kinyíló kínai pagodákat és sárkányokat ... a lángost a Balaton-parton, a *Diótörőt*, a *Hattyúk tavát*, a nagy veszekedéseket, a nagy sírásokat, a szénalázat, Thomas Mannt, a nagy igazságtevéseket, a nagy vendégségeket, a szuszogásokat, a fogfájást, ... azt, hogy masszírozta a halántékodat ... a családi albumokat, a zúg az éji bogárt, a Schubertet, Toscaninit, minden hallott zene minden egyes hangját, minden kicsi hangközt, a csendet is.”

Kedves András, ne haragudj, azokért, amiket kihagytam a felsorolásból, azok sem kevésbé kedvesek számomra, csak helyspórolás miatt történt. Csodálatos ez a felsorolás! Én is ott voltam. Mindannyian ott voltunk. Ott voltunk a *Diótörőnél* és a *Hattyúk tavánál*, azokkal a csaknem ingyen jegyekkel, amelyeket ez az örült és aljas rendszer adott a gyerekek számára. És ott voltunk a nagy veszekedéseknél, a vendégségekben. Nekünk is, mint mindannyiunknak akkoriban, és gondolom, ma is, voltak nagy sírásaink, Thomas Mannunk és nagy igazságtevéseink és nagy csendjeink.

Talán csak egyet változtatnék a szövegben: nem a „csendet is”. A csendet *sem*. És a többi sem. Nem lehet megszüntetni, nem lehet fölszámolni, nem lehet elvenni. Mint a mesében, a jó patak együtt folyik a rosszal. A rossz néha nagyon rossz. És akkor megváltozik minden. Akkor úgy tűnik, hogy semmi nincs és semmi nem volt igaz. De a jó patak néha nagyon jó.

